

Spory o generalizující, typologickou a individualizující metodu

EDUARD URBÁNEK
Filosofická fakulta UK, Praha

Spory, které se týkají problému uvedeného v nadpisu stati, mají svou dlouhou a složitou historii. Není úkolem této stati všimnout si podrobně historických souvislostí. Jde především o pokus vystihnout současný stav problematiky, jak se odráží v základních sociologických směrech a proudech. Současně také půjde o pokus o marxistické zhodnocení problému a o předběžné vytyčení marxistického stanoviska ke komplexu metodologických otázek, jež se týkají základů samotné disciplíny a mají takový význam, že vlastně překračují horizont jedné společenskovední disciplíny a zasahují do obecných otázek metodologie vědy vůbec a zároveň také přesahují do filosofie.

V dalších statích zaměřených na metodologii budou jistě dotčeny i otázky velmi nejednotného a mnohoznačného použití pojmu metoda. V dané souvislosti nejde o analýzu otázek, jež se dotýkají užšího pojetí nástrojů a postupů, které používají vědy při získávání a shromažďování údajů a dat. Zde je přesnější spíše výraz techniky či procedury. Spory o generalizující, individualizující a typologické metody ve společenských vědách vůbec a v sociologii zvláště se týkají metody, která je chápána ve velmi širokém významu. Takové pojetí totiž vždy buď výslovně nebo mlčky zahrnuje nejen určitý přístup ke skutečnosti, ale současně tuto skutečnost určitým způsobem chápe. Je známo z historie sporů o obecnou metodologii, že mnohé pokusy o zdůvodnění nutnosti zvláštní metody se odvolávají na zvláštní kvality či vlastnosti zkoumané skutečnosti samé a z této specifčnosti pak vyvozují nutnost zvláštní, specifické metody. Pojetí metody jako zvláštního způsobu chápání skutečnosti a zvláštního postupu při jejím zachycení, vysvětlení a poznání se také nejčastěji objevuje ve sporech, které se týkají právě generalizující, typologické nebo individualizující metody. Pro účely této stati a pro potřeby analýzy vymezené pro-

blematiky budeme tedy metodu chápat jako určitý souhrn názorů, představ a postupů, které jsou považovány za nezbytný předpoklad pro zachycení, pochopení a poznání určitých skutečností, objektů či sféry poznání. Předmětem našeho zájmu bude nejprve metodologie označovaná jako generalizující.

1. Generalizující metoda

Již na samém počátku je nutné uvést proti případným námitkám, že i tento výraz má své možné různé a nejednotné významy a že má své oprávnění v určitém historickém kontextu problematiky, do níž spadá. V určitém jiném smyslu totiž není metody, ať již generalizující, typologické, či individualizující, která by v nějakém stupni nezobecňovala. Důraz na individualizující metodu totiž vůbec nemusí znamenat odmítání nějakého stupně zobecnění nebo jednoznačnou obhajobu popisu a nepřátelství vůči teoretickému zobecnění. Krajní stanoviska vznikají jen při jednostranné konfrontaci a ve vyhocených diskusních sporech. Tradice generalizující metody je však nesporně spjata s určitými jednoznačnými názory na vědu, na skutečnost a možnost poznání skutečnosti, takže je oprávněné mluvit o koncepci, která jednoznačně zdůrazňuje zobecnění jako základní způsob získání poznatků o skutečnosti. Není tajemstvím, že generalizující metody byly dříve a jsou i dnes spojovány s praxí a úspěchy přírodních věd, že byly a jsou spojovány s filosofií empirismu, s pozitivismem a neopozitivismem, s filosofií či logikou vědy. Základem koncepce generalizující metody je určité pojetí skutečnosti a tím je také dána koncepce o možnosti jejího zachycení, pochopení a vysvětlení. Předpokládá se, že skutečnost je poznatelná. Cílem vědy je zachytit a zjistit obecné ve věcech a jevech. Generalizující metoda tedy vychází také z určité představy o obecném a jednotlivém. Obecné je cílem vědeckého poznání. Protože poznáváme

prostřednictvím smyslových dat, která jsou základní jednotkou poznání skutečnosti, je nutné v jednotlivých faktech, datech či smyslových údajích najít obecné. Každé jednotlivé jako určitý exemplář či případ daného okruhu či sféry skutečnosti obsahuje obecné, obecné je obsaženo v jednotlivém jevu. Zobecnění se dosahuje studiem co největšího počtu případů dané sféry či okruhu jevů. Nejobvyklejším postupem je indukce. Zobecnění je obvykle formulováno jako určité zachycení souvislostí, opakovatelnosti vztahů, nejvyšší formou zobecnění je formulace vědeckého zákona. Tyto závěry jsou obvykle zdůvodňovány úspěšnou praxí přírodních věd v období od 17. do 19. století. V širších souvislostech je metoda generalizace spjata s koncepcí kauzality, se vztahem příčiny a účinku.

V oblasti sociologie jsou uvedené základní rysy generalizujícího přístupu spjaty s řadou děl a přínosů významných představitelů sociologie 19. století a počátků 20. století. V té či oné míře, v té či oné intenzitě najdeme buď výslovné, nebo alespoň předpokládané pojetí sociologie jako vědy, jejímž cílem je získání generalizací, formulací o kauzálních souvislostech a zákonitostech, u Comta, Pareta, Durkheima, i když jejich koncepce se v mnoha jiných směrech liší. Je například faktem, že třeba pro Pareta je i Comte „metafyzickým pozitivistou“, poněvadž Pareto jako hlasatel názorů o sociologii jako logicko-experimentální vědě může kritizovat tu část Comtovy koncepce, která nesporně souvisí s prvky či zbytky filosofické spekulace v nejhorším slova smyslu. Naopak u Durkheima najdeme názory, které by při povrchním hodnocení mohly být označeny za formulaci typologické metody. Durkheim přece mluví ve své práci o pravidlech sociologické metody o sociálních typech. Tato jeho koncepce však nemá nic společného se známou formulací konstrukce ideálních typů Maxe Webera. Souvisí naopak s Durkheimovými známými názory na společenskou skutečnost zvláštního druhu, s názory, které mají antipsychologický ráz a odmítají pojetí metody ve společenské vědě, která by byl i jen v náznavu měla zachycovat individuální motivaci, zvláštnosti a výjimečnosti ve společnosti. Pojetí sociálních typů u Durkheima je úzce spjato s jeho sociologickým realismem, s jeho názory na spo-

lečenské jako nadindividuální. Durkheimovi vůbec nevadí, že jeho kolektivní vědomí, tedy duch kolektivu, se převrací v průměrnou hodnotu, která se dá zachytit především statisticky. Proto jeho pojetí sociálního typu úzce souvisí s chápáním typu jako průměru, který je ztotožňován s normálním jako s nejčastější a nejobecnější formou jevu uvnitř daného rodu a v rámci ohraničeného časového úseku. Proto má Durkheimovo pojetí velmi blízko k typologické proceduře, jak je popisována ve většině soudobých příruček o metodách a technikách sociologického výzkumu, a není vlastně typologickou metodou, která chce zachytit svéráznost historických a kulturních jevů a přitom naprosto nechce popřít platnost kauzálního zobecnění. (Tyto kritické výhrady vůči Durkheimovi nemají znamenat popření jeho významu při zdůvodnění koncepce společenského jako skutečnosti svého druhu.) Také snaha sociologů, kteří usilují o zdůvodnění sociologie jako vědy, která je s to dosáhnout po vzoru přírodních věd poznání společenských jevů a odhalovat zákonitosti prostřednictvím zobecňující metody, nemusí být nutně chápána jako volání po absolutním ztotožnění sociologie s modelem přírodních věd. Comte, Durkheim, Pareto mohou být jmenováni v jedné řadě proto, že se v jejich díle projevuje snaha o řešení základního rozporu, který poznamenává i další sociologické směry. Na jedné straně chtějí budovat sociologii po vzoru přírodních věd a odmítají všechny údajné stopy či prvky svévolné spekulace, současně ale v té či oné míře akcentují přesvědčení o vyšším stupni komplexnosti společenských jevů ve srovnání s přírodními. Proto se u jmenovaných sociologů a u řady dalších stále více prosazuje tendence přejít od poznání vývojových společenských zákonů, které má odhalovat sociologie, ke zdůrazňování jednoty a vnitřní konzistence metody.

Téměř úplné ztotožnění sociologie se vzorem přírodních věd lze najít až ve dvacátém století. Nejvýrazněji je formulováno u novopozitivistické linie v sociologii třicátých let. Nejtypičtější je pak tato linie reprezentovaná Lundbergem nebo Neurathem. Setkáme se u nich s názory, že „pojem vědeckého zákona musí mít v sociologii též význam, jaký má v ostatních vědách,“ nebo že „sociologie může být de-

finována jako souhrn souvztažných generalizací o lidském sociálním chování, k nimž se dospělo vědeckou cestou“. Přitom se sociologie chápe jako přírodní věda, která má studovat lidské chování ve stejném objektivním duchu jako biolog studuje roj včel nebo kolonii termitů nebo organizaci a fungování nějakého organismu. Občas sice Lundberg zdůrazní, že pojetí sociologie jako přírodní vědy má pouze metodologický význam, ale v podstatě v důsledcích toto pojetí ztotožňuje společenskou a přírodní skutečnost i ontologicky a současně věří, že je možné vybudovat soustavu věd na jednotné metodologické bázi, jak se to projevilo v tendenci k univerzálnímu fyzikalismu u některých představitelů novopozitivistické filosofie.

Lundberg a jiní představitelé novopozitivistické linie v sociologii ponechávají však sociologii právo na zobecnění, na vědeckou generalizaci, i když postup je v podstatě dán osvědčenou praxí přírodních věd. Stejně tak i použití statistických metod v sociologii je ještě spjato s myšlenkou vědeckého zákona, i když v jeho pravděpodobnostní verzi a přesto, že je základem jednostranných a krajních představ o tom, že sociologie je jediné a výhradně vědou o hromadných a masových společenských jevech. Chápání sociologie jako vědy o jevech hromadných, masových, tedy sice ještě implikuje přesvědčení o možnosti zachycení obecného, společného, opakovatelného ve velkém množství jevů, ale současně již znamená omezení sociologie jen na určitý druh jevů, které byly úspěšně poznávány při studiu demografických procesů, při výzkumu veřejného mínění, mínění spotřebitelů apod. Jevy, které nemají ráz jevů hromadných, masových opakujících se ve velkém počtu, zůstávají automaticky mimo okruh takového zobecňujícího poznání založeného na použití statistických postupů.

Je paradoxem, že v modelu i praxi empirické sociologie, jak se rozvinula ve třicátých a čtyřicátých letech tohoto století v USA a po jejím příkladu i v řadě dalších zemí, dochází k poklesu významu a později i k vyloučení teoretického zobecnění. Model empirické sociologie velmi akcentující příklad exaktnosti a objektivity přírodních věd se postupně při své praktické realizaci naprosto vzdává myšlenky nutnosti vědeckého zobecnění širšího rozsahu,

odmítá možnosti vytvoření vědeckých teorií a formulace vědeckých zákonů. Nanevšest se akceptuje jediný druh zobecnění – empirická generalizace, která nesmí přesáhnout okruh jevů získaných v dílčích výzkumech velmi omezeného charakteru. Místo myšlenky vědeckého zákona, odhalování kauzálních souvislostí a obecných opakujících se zákonitých vztahů nastupuje omezený a skromný požadavek hledání korelací, určitých dílčích pravidelností a opakovatelností. Omezený model i omezená praxe empirické sociologie přes veškerou vnější snahu přiblížit se exaktnosti a vědecké spolehlivosti přírodních věd tak velmi nelogicky odhazuje jednu z velkých předností přírodních věd – jejich schopnost poznávat, odhalovat a ve vědeckých zákonech formulovat zákonitost přírodní. Ať již chápeme metodu generalizace jako jedinou, důležitou, nejvýznamnější a nejlepší cestu k poznávání zákonitostí vnějšího světa, nebo jako jeden z možných a nedokonalých nástrojů, je její odmítnutí v krajní podobě empirické sociologie amerického typu fakticky úpadkem a přiznáním nízké úrovně a malých cílů této sociologie; je příznakem vlastní rezignace a současně i zradou jedné z významných a nezbytných tradic každého vědeckého poznání.

Všechny tendence posledních desetiletí (jak je pozorujeme v americké sociologii a v sociologii západoevropských zemí) vybědnout z omezeného a vědecky velmi bezperspektivního odmítání teoretického zobecnění v sociologii (například Merton a König) jsou důkazem, že mnozí nemarxističtí sociologové se nemohou smířit s tím, že by úkolem a účelem určité vědy bylo jen omezené popisné nebo velmi skromně zobecňující poznání, jak je praktikuje empirická sociologie ve své puritánské a teoretické askezi.

Nejnovější etapa ve vývoji pozitivisticky orientované sociologie, která současně reprezentuje dílčí snahy a pokusy o sebe-reflexi a částečné překročení základních omezení novopozitivisticky orientované sociologie a základních nedostatků omezeného empiricismu, je spjata se jmény K. R. Popper a Hans Albert. Tito dva velmi bojovní představitelé soudobé logiky vědy nebo analytické teorie vědy se jednak otevřeně snaží distancovat od některých neudržitelných krajností novopozitivistic-

ky orientované sociologie a koncepcí společenské vědy vůbec, současně však zaujímají kritický až nihilistický postoj k myšlence historického nebo vývojového zákona a zásadně odmítají jakékoli nároky duchovnědi, typologické či individualizující metodologie v současných společenských vědách. Jednoznačně odmítají jakýkoli nárok na metodologickou autonomii duchovních věd.¹

Na rozdíl od novopozitivistické koncepce Lundbergova ražení se například Popper kriticky distancuje od špatně chápaného metodologického naturalismu a scientismu, netrvá na bezpodmínečném přejímání vzorů přírodních věd.² Albert zase poukazuje na to, že hledání metody, podle které se získávají teorie z jednotlivých pozorováních výpovědi, spočívá na špatném chápání problému. Každá teorie se skládá z obecných hypotéz a proto nutně překračuje obsah jednotlivých vět a pozorování. Jasně je tu odmítána jedna z hlavních myšlenek klasické zobecňující metody indukcionismu, tj. představa a praxe zobecňující metody, že vědecké zákony a teorie se formulují nacházením obecného ve velkém množství pozorovaných a studovaných jevů.

Popper a Albert obhajují myšlenku vědeckého zákona, ten však je chápán jednoznačně v linii moderní logiky vědy a znamená zásadní odmítání existence či možnosti zákonů vývojových a historických. To odpovídá Popperovu antihistorismu a antirelativismu a dosti odlišnému pojetí vědeckého zákona, které se rozchází s klasickými úvahami zastánců zobecňující metody podle vzoru a úspěchů přírodních věd. V Albertově interpretaci jsou vyloženy tyto principy následujícím způsobem. Pro univerzalitu výpovědi v logickém smyslu slova není rozhodující ani délka časového úseku, ani množství a druh procesů, na něž se tato výpověď vztahuje. Také konstatování stejnorodosti, současnosti nebo posloupnosti probíhajících procesů nedělá ještě výpověď univerzální hypotézou. Teprve když se dá konstatovat, že nějaký jev vystupuje vždy za určitých podmínek, má daná hypotéza univerzální charakter. Za těchto okolností je současně

zákonem ve smyslu moderního učení o vědě, tj. výpovědi, která vyjadřuje invarianci prostorově a časově neomezené platnosti, tj. bez vztahu k nějakému více nebo méně rozsáhlému prostorově časovému úseku. Vedle přísné a všeobecně platných zákonů existují ještě výpovědi, které výslovně nebo mlčky konstatují invarianci, která se vztahuje jen na určitou epochu, kulturní okruh nebo více nebo méně početný souhrn osob, jak je to časté právě u sociálněvědních výpovědi. V tomto případě jde o quasizákony. Ale ani tyto quasizákony nemají nic společného s vývojovými zákony, protože nekonstatují invarianci dokonce ani takovou, která je ještě více prostorově a časově omezena, nýbrž jen nějaký individuální proces.³ Takové pojetí zákonů a quasizákonů souvisí s celkovým chápáním vědecké teorie u Poppera a Alberta. Teorie jsou chápány jako deduktivní systémy, které se pokoušejí o vysvětlení a jsou také pokusem o řešení vědeckého problému.

Albert a Popper se tedy velmi podstatně odchylojí od klasického pojetí zobecňující metody založené na indukcii i od novopozitivisticky orientované sociologie v pojetí G. Lundberga. V některých úvahách dokonce kritizují krajnosti novopozitivistické koncepce vědy, jak ji rozvinuli zvláště představitelé Vídeňského kroužku. Přesto však i u těchto dvou autorů zůstávají mnohé prvky novopozitivistického pojetí vědy vůbec a také novopozitivisticky orientované sociologie. To se projevuje zejména v pojetí sociologie a všech společenských věd jako věd, které se dají redukovat na problémy vzájemného chování osob. Z toho je pak vyvozována teze o zásadní možnosti jednoty společenských věd. Tato jednota je dána možností jednoty objektivní sféry, kterou tyto vědy zkoumají, neexistuje v podstatě žádný rozdíl mezi přírodní a společenskou skutečností. Také jednota metody je zajištěna vyvrácením (údajným) všech neoprávněných nároků na zvláštní autonomii metod sociálních věd. Podle Alberta a Poppera neexistují žádné zásadní překážky pro uplatnění přírodovědeckých metod ve vědách sociálních. Také rozdíly ve slovníku a logické gramatice

¹ Hans Albert, *Probleme der Wissenschaftslehre in der Sozialforschung*, v Handbuch der empirischen Sozialforschung, s. 39, Erster Band, Stuttgart 1962.

² K. R. Popper, *Die Logik der Sozialwissen-*

schaften v T. W. Adorno u. a. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, s. 107, Neuwied, Berlin 1969.

³ H. Albert, cit. pr., s. 43.

přírodních a společenských věd nejsou podstatné. Dají-li se výpovědi sociálních věd konečkonců redukovat na výpovědi o vzájemném chování lidí, pak musí být principiálně možné je formulovat ve stejné řeči. Tyto postuláty představitelů logiky vědy či kritického učení o metodě nebo „situační logiky“ (všechny názvy pocházejí od Alberta nebo Poppera) mají jeden společný základní výchozí předpoklad. Otázky vědy, vědecké metody a logiky vědy jsou v podstatě vnitřní záležitosti vědy. Vztah mezi předmětem a metodou, která ho má zkoumat a poznat, není závislý na sféře objektů, ale je především dán logickými pravidly a vlastnostmi vědy samotné a jejím metodologickým ideálem. Tato slabá a málo udržitelná stránka analytické teorie vědy byla kritizována ve známých sporech mezi frankfurtskou školou a analytickou teorií vědy, a to plným právem. Bez ohledu na slabé stránky frankfurtské školy, její určitý akademismus a nevyjasněný vztah ke společenské praxi, podařilo se jí odhalit velmi výrazně skrytá a nepřiznaná rezidua pozitivismu u Poppera a Alberta.⁴

Nedostatky generalizující metody

Generalizující metoda může být jako každá základní metodologická koncepce napadena tam, kde tvrdí, že představuje jediné správnou, jediné možnou, nejlepší a nejdědečtější metodu, kterou je třeba prosadit proti jiným konkurujícím jako jediné vědecky úspěšnou. Tento nárok je neoprávněný potud, pokud představitelé generalizující metody nejsou s to ve svých argumentech překonat a do svého pojetí zahrnout jiné přístupy a koncepce, které napadají slabiny, krajnosti a nedůslednosti zastánců generalizující metody, a pokud tato metoda není s to ve své praktické vědecké činnosti demonstrovat svou aplikaci nespornou převahu nad všemi jinými metodami a přístupy. Generalizující metoda má své základní slabiny tam, kde není schopna uvažovat o svých základních východištích i o hranicích a mezích své aplikace. Generalizující metoda nemá vyřešenu filosofickou problematiku vztahu obecného a zvláštního, nevypořádala se ještě s vadami všeindukcionalistické víry, igno-

ruje problém podřizení a pohlčení jedinečného a zvláštního obecným. Je redukcionistická vůči složitosti a zprostředkovanosti společenských vztahů a jevů, jen často postuluje své nároky, aniž je s to vždy úspěšně se vypořádat s vlastnostmi společenské reality. Ignoruje také otázku motivace, subjektivních významů a smyslů, pracuje s kategorií obecného jako s kategorií průměru, většiny. Je úspěšná tam, kde jde o jevy hromadné, velmi početné. Ignoruje nebo není s to vysvětlit jevy, které mají malou frekvenci nebo se vůbec neopakují. Pokud se opírá o předpoklad kauzálních vztahů a hledá vztahy mezi příčinou a účinky, selhává při vysvětlování složitých jevů, kde vztah příčiny a účinku se nedá jednoduše izolovat. Je kritizována představiteli metodologie ideálních typů, individualizujících metod, funkcionalismu a nakonec velmi pádně představiteli Marxovy dialektické metody, která nemůže být chápána jako prostá generalizující metoda, jako metoda, jíž jde o odhalení vědeckých zákonů přírodovědeckého typu. Jak již bývá i ve vědě obvyklé, představitelé a obhájci jiných metodologických přístupů, zvláště pak metody ideálních typů a individualizující metody, dovedou velmi pádně, přesvědčivě a s argumenty odhalit spíše jednostrannosti generalizující metody než nedostatky, krajnosti či nedůslednosti vlastní metody. Metoda ideálních typů, jak je rozvíjena především v díle a metodologii Maxe Webera, je vědomou reakcí na zjištěné slabiny generalizující metody, současně však velmi důslednou snahou nevzdat se myšlenky vědeckého zobecnění vůbec. Tím se Max Weber také brání nebezpečí, že upadne do krajností obhájců metod individualizujících, kteří ve jménu kritiky slabin generalizující metody odmítají pro společenskou vědu, a zvláště sociologii, jakoukoli možnost zobecnění vůbec. Z tohoto rozporu pak vyrůstá názor, že sociologie nemá jako věda oprávnění na samostatnou existenci nebo nutně musí být zařazována mezi vědy zobecňující. Jako věda výrazně zobecňující se pak nutně ve svém předmětu omezuje na jevy hromadné, masové, opakující se a je budována jak ve své metodologii, tak i při vytváření teorie jako věda v podstatě přírodní.

⁴ T. W. Adorno u. a. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie.*

2. Metoda typologická (metoda konstruování ideálních typů)

Je známo, že u Maxe Webera je metoda ideálních typů vnitřně spjata s jeho koncepcí rozumějící či chápající sociologie (verstehende Soziologie) a že je založena na snaze postihnout a pochopit nejen lidské jednání jako objektivní proces, nýbrž jako proces, v němž jde o pochopení smyslu a významu, který lidé subjektivně do svého jednání vkládají, nebo smyslu, který lidé svému jednání přisuzují. I metoda ideálních typů spočívá na určitém pojetí skutečnosti a na uznání faktu, že poznání společenských skutečností a společenského jednání je velmi náročnou a složitou záležitostí. Max Weber odmítal podat výslovně nějaké základní systematické úvahy o metodologické a filosofické jednotě svého díla a své vědecké práce. Přesto však lze v jeho neuvěřitelně rozsáhlém díle, v jeho různých metodologických a teoretických modifikacích vysledovat určité filosofické a metodologické předpoklady o skutečnosti. Weber chápal vědu jako nekonečný a nikdy neuzavřený proces poznávání, který se nedá vtěsnat do nějakých unifikovaných a jediných pravidel vědeckého poznání. Věda je neustále vystavována tlaku na radikální korekci svých poznatků, takže nikdy nemůže být vymyšlen nějaký definitivní a uzavřený systém. Empirická realita je extenzivně a intenzivně nekonečná. Skutečnost přesahuje naši schopnost pochopení, nikdy nemůžeme dospět ke konci svých výzkumů všech událostí a jejich variací. Dále není také možné popsat ani tu nejmenší část reality kompletně nebo vzít v úvahu všechna data, všechny prvky a všechny možné důsledky. Vědění a jednání není proto nikdy kompletní, protože všechno poznání vede k dalšímu poznání a každé jednání vede k dalšímu jednání. Ani jedna komplexní věda, ani všechny vědy nám nemohou dát dokonale poznání, protože myšlení není s to reprodukovat nebo kopírovat realitu, je s to pouze ji rekonstruovat pomocí pojmů. Nemůžeme proto nikdy znát víc než fragmenty celku, protože celek je singularní, která se vzpírá souhrnu všech myslitelných singularností. Ať použijeme jakoukoli metodu, můžeme jen vnést určitý řád do reality, nemůžeme ji vyčerpat. Můžeme použít generalizující metodu, která usiluje o stanovení obecných zákonů

redukováním kvalitativních odlišností na precizně měřitelné kvantitativní. Tato metoda zbavuje skutečnost jejího bohatství singularních charakteristik konstruováním pojmů, které jsou ve vzrůstající míře ochuzovány na obsahu tím, jak získávají na obecné platnosti.

Individualizující metoda zdůrazňuje odlišné a kvalitativní aspekty jevů. Může vést k bohatším pojmům než metoda generalizující, ale v každém případě mohou tyto metody postihnout jen některé jednotlivé aspekty empirického světa. Proto byl Weber zásadně proti všem uzavřeným systémům, ať již klasifikačním, dialektickým (také dialektiku Weber chápal jako uzavřený deduktivní systém pojmů) nebo jiným. Weber je v podstatě metodologickým relativistou, a to relativistou velmi krajním. Jeho pojmové definice, jakož i vlastní zobecnění jsou vždy formulována velmi hypoteticky v provizorní formě a vždy je zdůrazňována možnost víceméně náhodného přístupu a hlediska. Někonečná rozmanitost jevů, hledisek a možných vztahových poměrů vřede ke skutečnosti vede vždy podle M. Webera k jednostrannému pojetí ohraničeného objektu a tím i ke značnému zjednodušení komplexnosti o sobě naprosto neomezené.

Je známo, že M. Weber vychází z myšlenkových okruhů a vlivů novokantovství, že na něho měli vliv Windelband, Rickert i Dilthey svými snahami odlišit vědy nomotetické a idiografické nebo přírodní a duchovnědní na základě podstatné odlišnosti objektu obou těchto oblastí, nebo na bázi zásadně odlišné metody. Max Weber přijal rozlišování na generalizující a individualizující metodu, ne však klasifikaci věd na základě rozdílů metod. V tom zůstává relativistou a nepřiznává žádné metodě monopolní právo na lepší vysvětlení skutečnosti, než dávají metody ostatní. Jak generalizující, tak individualizující metoda má své krajnosti a meze. Neexistuje univerzální metoda. Tedy ani kvantifikační metody nemohou být považovány za nadřazené či exaktnější. Pojmy jsou vždy selektivní svou povahou a souhrn pojmů – selekci se nikdy nemůže rovnat souhrnu skutečnosti.

V této souvislosti je nutné zaznamenat Weberovu koncepci Wertbeziehung, kterou mnozí obdivovatelé a zastánci Weberovy koncepce sociologie jako „wert-

freie Wissenschaft“ neberou téměř vůbec v úvahu. Dá se říci, že jeho koncepce sociologie jako wertfreie Wissenschaft a pojetí Wertbeziehung jsou spíše komplementární a že tvoří dvě stránky jednoho a téhož metodologického problému. Wertbeziehung určuje otázky, které klademe realitě. Rozdíly ve Wertbeziehung, ve vztahu ke skutečnosti, podmiňují různá hlediska, z nichž může být zkoumána realita. Vzhledem k nekonečné rozmanitosti empirické skutečnosti můžeme chápat Wertbeziehung jako princip výběru, který je předběžnou podmínkou alespoň pro částečné poznání. Wertbeziehung definuje historickou individualitu nebo jedinečnost problému tím, že působí na výběr z nekonečného množství detailů a faktů.

Vztažení vědeckého zájmu na určité hodnoty nám ale dává pouhý směr a pomáhá vyloučit nepodstatné a druhořadé, nezařizuje nutně preciznost pojmů. To je funkcí ideálního typu. A ideální typ je prostředek pro konstruování pojmů, jež jsou vhodné pro individualizující metodu, která si klade za cíl studovat skutečnost a jednotlivé jevy v jejich jedinečnosti. Zdá se tedy, že Max Weber konstruuje ideální typy, aby se vyhnul úskalí generalizující metody, která buď ignoruje nebo potlačuje zvláštní, jedinečné a historicky individuální. Současně ale není Max Weber nepřitelem generalizace. Pokouší se o zachování principu kauzality ve společenské vědě a k tomu rozpracovává svou další koncepci objektivní možnosti a adekvátní kauzality, která má právě umožnit kauzální vysvětlení jedinečného sociálního či historického jevu. Není zde místo na podrobnou analýzu těchto koncepcí, musí však být řečeno, že koncepce objektivní možnosti a adekvátní kauzality je základem pojetí a konstruování ideálního typu. Pokusit se o vysvětlení historické události tím, že se podřídí, subsumuje pod obecný zákon, znamená zkeslit historii, která je sledem jednotlivých událostí. Koncepce objektivní možnosti konstruuje jako ideální typ „utopii“, jak by probíhal vývoj podle hypotetického sledu událostí, které bychom mohli očekávat, kdyby se daný jev nevykytl. Je-li určitá příčina známého vývoje odstraněna, oceňujeme tím její význam a důležitost pro známý historický

vývoj právě tím, že ji hypoteticky odstraníme.

Konstrukce ideálních typů je tedy jakýmsi pokusem zachytit a pochopit historicky jedinečné a přitom neupadnout do krajnosti, která odmítá jakékoli zobecnění a nechává padnout jakýkoli princip kauzality vůbec. Max Weber je proti monokauzální explanaci, jeho použití koncepce možnosti a adekvátní kauzality proti nahodilé kauzalitě není totožné s klasickým pojetím kauzálního determinismu, který nepřipouští žádný pravděpodobnostní ráz kauzality. Zobecnování u Maxe Webera neznamená abstrahování společného obecného z jednotlivých případů či exemplářů daného druhu, tedy vytváření abstraktních rodových pojmů, nýbrž spočívá v konstruování racionálního ideálního typu. Nejde také o žádné bezprostřední pojmy odrážející primární historický materiál. Typologická metoda v pojetí Maxe Webera postupuje tak, že na základě určitých historických jevů konstruuje určité strukturální pojmy, které shrnují dohromady pro určitou historickou epochu nebo určitý historický kolektivní jev — podle toho nač se tážeme — to, co je charakterizuje. Tím umožňuje vyzvednutí průběžné vnitřní „strukturální“ souvislosti a současně ji činí zřejmou, tedy umožňuje ji porozumět. Nebo přímo ve formulaci Maxe Webera je to „historické individuum, tj. komplex souvislosti v dějinné skutečnosti, které shrnujeme pojmově v celek z hlediska jeho kulturního významu. Takový historický pojem však nemůže být definován podle schématu genus proximus, differentia specifica, protože se vztahuje na nějaký ve své individuální zvláštnosti významuplný jev.“⁵

Další zvláštností ideálního typu a typologické metody je neobvyklý vztah pojmu ke skutečnosti. Ideální typ není ve vztahu ke skutečnosti její kopií, odrazem, reprodukcí, není k ní ve vztahu přísné adekvátnosti nebo korespondence. Události se v typu konstruují tak, jak ve skutečnosti neproběhly, jde o to aby byly oproštěny od neracionálních prvků, kterými jsou ve skutečném průběhu zatíženy. Proto Max Weber někdy nazývá ideální typy utopiemi, mluví o jejich cizosti vůči skutečnosti (Fremdheit). Ideální typy se ke skutečnosti mají tak, že se jimi sku-

⁵ Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, I.—III., s. 30—31, Tübingen 1920.

tečnost poměřuje. Ideální typ je myšlenková konstrukce měření a charakterizování individuálních, tj. ve své jedinečnosti významných jevů. Skutečnost se svému ideálnímu typu může v té či oné míře blížit, nebo se od něho vzdalovat. Jde tedy spíše o vztah aproximace než o vztah totožnosti, odrazu, kopie či reprodukce.

Na závěr úvah o typologické metodě Maxe Webera je nutné poznamenat, že jeho názory a koncepce prošly určitým vývojem a že také existují určité interpretace různých autorů, kteří v té či oné míře akcentují a akceptují to, co u Maxe Webera považují za nejdůležitější. Při bližším a podrobnějším zkoumání zjistíme, že Max Weber doporučoval pro historii a sociologii odlišné, i když ne absolutně protichůdné metodologické postupy. Pro historii doporučuje kauzální analýzu, která usiluje o přičítání (Zurechnung) individuálních kulturně důležitých jednání, výtvorů a osob. Sociologii označuje za generalizující vědu, jejíž pojmy jsou vůči konkrétní realitě historického relativně „inhaltsleer“.

O typologické metodě Maxe Webera existuje rozsáhlá a dnes již téměř nepřehlédlná literatura. Jeho ideální typy byly kritizovány i marxismem. Je faktem, že Max Weber byl ovlivněn marxismem, a to ve dvojitým smyslu. Jednak podléhal přitažlivé síle marxistických idejí, jednak stále s marxismem polemizoval. Často ovšem ztotožňoval marxismus s tou interpretací v rámci německé sociální demokracie a II. internacionály, s níž se nejčastěji setkával. To ovšem nebyl vždy ani zdaleka ortodoxní a principiální marxismus. Z faktu, že Max Weber podléhal marxismu alespoň zčásti a že jej také kritizoval a chtěl překonat, ještě nevyplývá, že odsoudíme ideální typy jako nevědecké, subjektivně idealistické či antimarxistické. Je přehnané tvrzení, že Weberovy ideální typy byly namířeny proti Marxově pojmu společensko-ekonomické formace, stejně jako tvrzení, že ideální typy jsou subjektivistickým výtvozem. Od té doby, co se v rámci marxistické teorie poznání, a zvláště pak v Sovětském svazu, věnuje velká pozornost modelům a modelování, nelze již konstruování ideálních typů, které nejsou odrazem ani reprodukcí skutečnosti, jednoznačně odmítat. Vždyť modely a moderní způsoby modelování mají řadu

vlastností, které formuloval pro své ideální typy Max Weber. Není bez zajímavosti, že dokonce sám prohlašuje, že „přirozeně všechny specifické marxistické »zákony« a vývojové konstrukce, pokud jsou teoreticky bezchybné, mají ideálně typický ráz.“⁶ V další části ukážeme, že v této záležitosti má Max Weber částečně pravdu, poněvadž zvláště Marx ve svém *Kapitálu* konstruoval řadu ideálních typů a ideálních průřezů kapitalistické společnosti, které mu sloužily jako nástroj analýzy kapitalismu v zemi, kde vývoj kapitalismu nejvíce odpovídal svému pojmu, tj. v Anglii.

Marxismus by měl podle mého soudu oprávněně kritizovat u Maxe Webera metodologický relativismus, který vede ve svých důsledcích k absolutní metodologické toleranci, která ignoruje světónázorové a ideologické aspekty metodologie ve vědě a odpovídá spíše Weberovým představám o akademické snášenlivosti. Závažným nedostatkem ideálních typů není ani jejich vzdálenost od skutečnosti či utopistická konstruovanost. Velmi zásadním nedostatkem je však fakt, že Max Weber při konstruování legálních typů panství nebo pojmu třídy a stavu ignoruje historickou roli třídních subjektů a že jeho pojetí třídy s důrazem na rozdíl stavu, prestiže a cti posouvá význam pojmu třídy do jiných oblastí. Přestože Max Weber uznával ekonomickou kategorii třídy, v jeho ideálně typických konstrukcích mu třídy nevystupují v ostrých konturách. Spíše vystupují do popředí skupiny (není nahodilě, že američtí sociologové překládají Weberův výraz „Stand“ výrazem „status group“), nebo jednotlivci, zvláště pak ti jednotlivci, kteří reprezentují charisma nebo tradiční typ legálního panství. Další podstatný a klíčový rozdíl spočívá v tom, že pro Maxe Webera byla základní a nejvyšší hodnotovou orientací v jeho pojetí Wertbeziehung orientace na vědu. Šlo mu o zachování a udržení akademické autonomie vědy proti vnějším mimovědeckým hodnotám. Marxismus se také orientuje na hodnoty a obsahuje hodnotící orientace i ve svém vědeckém poznávání. V marxistickém principu stranickosti je rozhodující orientace na hodnoty a hodnotové orientace revolučního hnutí dělnické třídy. Někteří američtí sociologové (např.

⁶ Max Weber, *Soziologie, Weltgeschichtliche Analysen, Politik*, s. 250–251, Stuttgart 1964.

Bendix nebo Parsons) zdůrazňují, že Max Weber nebyl ani konzervativcem, ani liberálem v běžném slova smyslu. Nebyl však také pochopitelně socialistou a revolucionářem. Tyto úvahy o málo jasném či vyhraněném stanovisku Maxe Webera vůči konzervatismu či liberalismu však jen dokazují, jak právě v této zásadní otázce, tj. v základních světonázorových a metodologických otázkách, existuje ostrý předěl mezi Maxem Weberem a jeho pojetím sociologie i vědy vůbec na jedné straně a marxistickou dialektickou metodou a základním pojetím poslání, funkce a role společenských věd ve společnosti na straně druhé.

Dalším zajímavým jevem ve vývoji světové sociologie je nedůsledný a rozporný postoj významných představitelů světové sociologie k Maxu Weberovi. Mnohé základní proudy a postavy soudobé sociologie se hlásí k M. Weberovi a jeho sociologii. Tato proklamovaná příslušnost je však velmi nedůsledná, jen dílčí a mnohdy se zakládá na nepochopení či na vlastní úpravě základních Weberových koncepcí. Jedině tak je možné, že k Maxu Weberovi se hlásí nejen Parsons, který ovšem nepřijímá jeho typologickou metodu, ale i hlasatelé neangažované, nehodnotící a sociotechnicky orientované neteoretické empirické sociologie.

Pokud se přejímá typologická metoda, tvoření ideálních typů, pak nikdy nedochází k úplné recepci základních východisek Weberovy „*verstehende Soziologie*“. Ideální typy jako nástroj pořádku skutečnosti přejímá takto jen částečně sociologicky orientovaný americký antropolog Redfield, nebo zase Riesman používá typologické metody k tvoření svých proslulých typů člověka řízeného tradicí, zvenčí či zevnitř. Za typologickou disciplínu prohláší sociologii G. Gurvitch. Podle Gurvitche sociologie na rozdíl od věd přírodních, které více či méně generalizují, a od historie, která používá metody individualizující, aplikuje metodu typologickou. Dochází pak k postulování tří typů v sociologii. Jde o typologii abstraktní neboli mikrosociologickou, typologii abstraktně konkrétní týkající se skupin a typologii konkrétní, která se týká globálních společností. Gurvitch však výslovně podotý-

ká, že konstruování sociologických typů není spjata s interpretací vnitřního smyslu jednání.⁷ Typologická metoda se proto dnes v redukci na typologickou proceduru nejčastěji uvádí v příručkách metod a technik sociologického výzkumu, kde je ovšem dost jasně spjata s typologií průměru nebo nejčastěji se vyskytujícího a kde typ je chápán spíše jako mnoho podstatných a společných znaků většího počtu jevů. Max Weber tak sdílí osud mnoha významných a vynikajících postav vědy. Mnoho lidí se k němu hlásí, obdivují a současně tento obdiv spojují s nepochopením a vlastní vulgarizací významných podnětů oslavovaného učitele.

3. Individualizující metoda

Ze všech tří jmenovaných možných přístupů a metod používaných či doporučovaných pro společenskou vědu se zdá metoda individualizující být nejméně živá a přitažlivá. Zdá se být záležitostí čistě historickou, omezenou na určitý úsek dějin filosofického myšlení dějin a metodologie. Spjata svým původem s duchovní tradicí německé, zvláště pak novokantovské linie myšlení, je dnes přisuzována nanejvýš historii, která ještě má oprávnění nebo povinnost popisovat nebo ličit individuální děje v jejich historické neopakovatelnosti a výjimečnosti. Typologická metoda Maxe Webera zachovává požadavky individualizace jen zčásti, a proto z přísného hlediska patří jen mezi metody typologické, bere-li se v úvahu, že vznikla jako nástroj pochopení zvláštností historického individua.

Snad i metoda individualizující doplácí na jednostranné závěry svých zakladatelů, kteří často z přísně stanovených rozdílů mezi vědami kulturními a přírodními nebo nomotetickými a idiografickými dělali závěry o zásadní nemožnosti zobecnění ve společenských vědách. Tím vznikal dojem, že jde často o vědomé proklamování nemožnosti společenské vědy a oprávněné námitky proti slabostem a nedostatkům generalizující metody zůstaly mimo pozornost nebo byly považovány za málo důležité. Otázku by však bylo možno postavit jinak. I když není správná teze o nemožnosti zobecnění ve společenských vědách

⁷ G. Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie*, s. 13, Presses universitaires de France, Paris 1963.

a tím i v sociologii, nebylo by možné uvažovat v rámci zobecňující metody o určitých způsobech zachycení individuálního? Je samozřejmé, že když přijmeme určitý jednostranný model sociologie, například neteoretické empirické, nebo zobecňující podle vzoru přírodních věd, pak problém individuálních jevů a individualizace velmi lehce škrtneme. Stejně tak i model sociologie založený na soudobé logice vědy nebo na Parsonsově funkcionalismu se těmito problémy vůbec nezabývá. Z toho však ještě nikterak nevyplývá, že problém zachycení a vysvětlení jevů historicky zvláštních byl uspokojivě vyřešen. V této souvislosti nebude na škodu položit si otázku, jaký je poměr marxismu a marxistické metody k otázce poznání a vysvětlení jevů historicky individuálních.

Marxismus vychází ze základních metodologických předpokladů dialektické metody. Není účelem této stati objasňovat základní principy Marxovy dialektické metody. Budou dotčeny jen ty souvislosti, které mají vnitřní vztah k analyzované problematice. Marxistická dialektická metoda nepovažuje metodu za soběstačnou, za pouhý produkt rozvoje myšlení a vědy, za nezávislou na předmětu, který zkoumá. Z tohoto hlediska pak musí být respektován rozdíl mezi dialektikou přírody a dialektikou společnosti. Jako nelze v rámci klasického marxismu škrtnout dialektiku přírody, tak nelze ignorovat kvalitativní rozdíl mezi přírodou a společností. Z Marxova pojetí dialektiky takový závěr nevyplývá. Nelze také automaticky vyvodit z existence dialektiky přírody a společnosti závěr o absolutní totožnosti metody poznání přírodních a společenských jevů. Není-li společnost redukovatelná na přírodu, protože jinak dochází ke kvalitativní redukci vyššího na nižší, nelze redukovat metodu poznání společenských jevů na pouhou nápodobu poznání přírody. Poznání společenských jevů musí mít proto své specifikum, i když nelze v rámci marxismu stavět základní bariéry mezi přírodou a společností.

Kritizuje-li marxismus pozitivismus a nopo-
pozitivistickou linii v sociologii, musí také uznávat, že nelze ztotožňovat generalizující metodu úspěšných přírodních věd se způsoby poznání ve vědách společen-

ských a klást rovnítko mezi generalizující metodu přírodních věd a zobecnění ve vědách společenských. Jsou, domnívám se, určité důležité rozdíly, které již zdůraznil Marx, zvláště ve své korespondenci. Marx například zdůrazňuje v dopise Engelsovi, v němž hodnotí jednu Lassallovu práci, toto: „Ideologismus prochází prací a dialektika je nesprávně použita. Hegel nikdy nenazýval podřízení masy případů pod »obecný princip« dialektikou.“⁸ Na jiném místě Marx při hodnocení induktivní srovnávací metody Jacoba Grimma prohlašuje „ta se vůbec hodí lépe pro spisy, které netvoří dialekticky členěný celek“.⁹ Je známý jiný výrok Marxův, v němž zdůrazňuje významný rozdíl mezi jevem a podstatou, který vlastně zakládá nutnost vědy. Kdyby jev a podstata byly totožné, pak by věda byla zbytečná a stačil by popis jevů a jejich bezprostřední poznání. Na jiných místech Marx vystupuje proti zjednodušenému podřízení konkrétního abstraktnímu bez zprostředkujících článků, rozlišuje často abstrakce správné, naplněné konkrétním obsahem a abstrakce obsahově chudé, nesprávné.

Marxistická dialektická metoda tedy není a nemůže být totožná s vědecky úspěšnou generalizující metodou přírodních věd, která odhaluje obecné ve velkém množství případů téhož druhu, která podřizuje konkrétní abstraktnímu a velký počet případů řadí pod „obecný princip“. Dialektická metoda usiluje o vědecké zobecnění a poznání vývojových a historických zákonitostí, její postupy a způsoby jako tyto zákony odhalovat a poznávat mají své specifikum. Je možné dokonce říci, že v Marxově dialektické metodě najdeme prvky typologického přístupu, postupy konstruování a vytváření typů nebo ideálních průřezů, které usnadňují poznání složitých a různými vnějšími a vedlejšími jevy zakrytých sociálních procesů. Typologický přístup je podle mého obsažen v *Kapitálu*, v *Teoriích o nadhodnotě*. Marx přece netvořil svou obecnou teorii kapitalistické společnosti na základě studia velkého množství stejných, podobných nebo opakujících se jevů v tehdejších kapitalistických zemích Evropy. Bere si za základ Anglii, zemi, v níž kapitalismus dosáhl svého nejvyššího a podle Marxova pojetí nejčistšího vývoje, kde se

⁸ K. Marx, B. Engels, *Briefwechsel, 1861—1867*,

⁹ K. Marx, B. Engels, *Dopisy o Kapitálu*, s. 129,

III. Band, s. 60, Berlin 1950.

Praha SNPL 1957.

nejvíce přiblížil k teoreticky konstruovanému modelu kapitalismu jako řádu, v němž rozhodující roli hrají jen dvě třídy — buržoazie a proletariát. Marx formuluje svá významná zobecnění, tedy obecné zákony vývoje kapitalismu na základě studia nejrozvinutějšího, ale současně také výjimečného anglického kapitalismu. V Marxově pojetí typické není to, co je všude obsaženo, ale to, co je nejvíce rozvinuto a co ve své klasicky rozvinuté podobě představuje základní tendence rozvoje jakéhokoli kapitalismu. Typické je odhaleno ve výjimečném, zvláštním a to odpovídá podstatě Marxovy dialektiky. Zvláštní je právě poznáno a vysvětleno nikoli tím, že v obecném, v abstraktním zmizí, ale naopak v ideálním průřezu a ideální konstrukci například třídní dichotomie, společensko-ekonomické formace jako podstatné pro daný jev nejvíce vystoupí do popředí.

V jiných souvislostech lze dokonce sledovat, jak Marxovi jde v rámci dialektické metody o odhalení zvláštního jako historického individuálního jevu. V tom spočívá síla a přednost dialektiky, že u Marxe a Lenina byla nástrojem odhalování vznikajících, vědeckému poznání ještě běžně neznámých postupů a metod zkoumání, skrytých vývojových tendencí a zákonů. Marxistická dialektická metoda je proto ve svém postupu i metodou individualizující. Nikoli v tom smyslu, že odmítá poznávání historických zákonitostí, nýbrž v tom, že je schopna v jevech zatím výjimečných a tím i ještě neopakovatelných odhalit zvláštní, které se dalším vývojem stane opakovatelným, hromadným a třeba i masovým. A při historické analýze jde dokonce i o to vysvětlit a pochopit jevy, které jsou spjaty s historicky neopakovatelnými situacemi, osobami. Marxova dialektická metoda v sobě proto zahrnuje moment individualizace jako svůj přirozený prvek. V tom je její další převaha nad dílčími, jednostrannými nebo jednodimenzionálními přístupy. Individualizující moment Marxovy metody lze charakterizovat na třech úrovních.

1. Marxismus dovádí analýzu společenských jevů, vztahů, institucí, struktur až k jejich živému základu, k jednajícím, vyrábějícím a bojujícím individuí. V Marxově a Engelsově pojetí nedělá nic historie, ale vždy živí konkrétní lidé ve svých společenských vztazích, které jsou deter-

minantou jejich jednání, ale též současně vždy produktem lidské činnosti. 2. Marxistická metoda je individualizující také v tom, že dovede odhalit, poznat a vystihnout dříve, lépe o hlouběji řadu historicky individuálních, tj. zvláštních a svérázných jevů, které teprve vznikají. Jsou zárodkem budoucího vývoje a jako takové ještě nemají ráz jevů masových, hromadných a opakujících se. Dialektická metoda dovede vysvětlit specifičnost a neobvyklost sociálních jevů, které jiné metody a postupy vysvětlují zkresleně, jednostranně nebo vulgárně. To se týká například Marxových analýz bonapartismu jako zvláštního historického jevu, který neměl do té doby obdoby a byl spojen se zvláštní rolí groteskní personáže, již umožnily výjimečné, neobvyklé a historicky nové podmínky sehrát roli hrdiny. 3. Marxistická metoda je individualizující i v tom, že je s to zaměřit své poznání na studium jednotlivých vynikajících osobností, které představují historická individua velké tvořivosti, významu a dosahu. Zde jde o dvojnásobný význam individuálního přístupu. Jde o historickou individuální aktivitu a současně o pochopení významu neopakovatelné vynikající role velké osobnosti — tvůrce nového a revolučního. Zde je síla dialektické metody při studiu historické role takových individualit, jako byl sám Marx nebo Lenin.

Naše úvahy o metodě končí. Spory o jednotlivé základní přístupy ze základní zvolené trojice soupeřících metod ukazují mnoho jednostrannosti, neoprávněných nároků a monopolistických tendencí. Dialektická Marxova metoda není lepší, dokonalejší, protože proklamuje svou nadřazenost a je samolibá. Je tvořivější proto, že ve svých základních předpokladech zahrnuje všechny významné myšlenkové podněty předchůdců, že není jednorozměrná, redukcionistická a zjednodušující. Její základní přístupy obsahují v sobě tolik možných a nutných momentů, kolik odpovídá povaze a složitosti předmětů, které zkoumá. Protože nechápe sebe sama jako uzavřený, nedotknutelný systém, protože je jí cizí strnulost a neměnnost, je s to obohacovat se a rozvíjet jak v důsledku své vlastní aplikace, tak i pod vlivem všech cenných a užitečných výbojů, které je s to přijmout, přetavit a rozpustit v sobě samé jako překonané momenty předcházejícího

vývoje. Přitom se nevzdává svých základních východisek, které již vyzkoušela, prověřila a dokázala obhájit. Ty, kdo se k ní hlásí, zavazuje ke kvalifikovanému a náročnému uplatňování a rozvíjení.

Резюме

Урбанек Э.: Спор об обобщающем, типологическом и индивидуализирующем методах

Предметом анализа является спор между обобщающим, типологическим и индивидуализирующим методами. С этой точки зрения понимается метод как определенная позиция по отношению к действительности, содержащая одновременно определенное понимание самой действительности. В зависимости от этого понимания действительности и от процесса познания, как его рассматривает тот или другой метод, постулируют сторонники определенного метода и приемы и способы, как познать, понять или объяснить в науке саму действительность.

Обобщающий метод связан обычно со стремлением приблизиться к уровню, или достигнуть уровня успешных естественных наук. Обобщение понимается как вскрытие общего, свойственного многим явлениям или случаям того же рода. Существует прямая связь между пониманием обобщающего метода и между философией эмпиризма, позитивизма и неопозитивизма, в последнее время также между логикой науки или аналитической теорией науки. Прежние концепции обобщающего метода подчеркивали индукцию и каузальность. Несмотря на разные индивидуальные отличия представителей этой линии можно считать Комта, Дюркгейма и Парета. У Дюркгейма идея необходимости обобщающего метода связана с его особым пониманием социальных фактов как вещей и пониманием общественного как действительности особого рода. Вследствие этого он применяет статистику для познания явлений коллективного сознания и выдвигает также идею социальных типов в связи с особой концепцией нормального и патологического. Данное понимание типов не имеет ничего общего с типологией идеальных типов Макса Вебера. В неопозитивистской линии социологии 30-ых лет XX-ого века понимание социологии как обобщающей науки о поведении человека и как науки, которая стремится выступать как естественные науки, связано с именами Г. Люндберга и О. Нойрата. Модель и практика ограниченной эмпирической социологии американского типа, в противоречие образцу естественных наук, довольно алогически отказываются от более широкого обобщения вообще, или в самом лучшем случае остается ограниченное требование эмпирической генерализации.

У представителей современной логики науки или аналитической теории науки Г. Альберта и К. Р. Пошнера встречается с некоторыми попытками преодолеть ограниченный, неопозитивистский прием; они отказываются от методологического натурализма и сциептизма.

Целью общественных наук является создание научного закона, понимаемого в духе современной логики науки не как индукцией полученное обобщение, основанное на наблюдении за большим количеством явлений, но как научный закон, имеющий общую и универсальную действительность в случае, если оказалось, что в данных условиях происходит всегда данное явление. С другой стороны это связано с отказом от исторического или эволюционного законов. Несмотря на это имеются и у Г. Альберта и у К. Пошнера остатки позитивистского понимания действительности и науки, методологии не зависит от предмета исследования и определяется более логическим методологическим идеалом науки. Есть полный отказ от каких бы то ни было требований автономии духовными методами, и высказывается убеждение, что возможно единство наук на базе науки о поведении человека, на базе одинакового словарного состава и одинаковой грамматики науки.

Обобщающий метод не способен видеть свои внутренние недостатки и ограниченность, неразрешенное отношение между общим и единичным, он не решает проблему подчинения особого общему, качественного количественному.

Типологический метод Макса Вебера основан на определенных предпосылках интенсивной и экстенсивной бесконечности человеческого познания. Из этого истекает методологический релятивизм М. Вебера. Ни обобщающий, ни индивидуализирующий методы не являются универсальными. Создание идеальных типов имеет задачей сохранить социологию как обобщающую науку и сделать одновременно возможным уловить и понять особенности и исключительности индивидуальных явлений с исторической точки зрения. Одновременно М. Вебер старается сохранить принцип каузальности на основе своего понимания объективной возможности и адекватной каузальности. Однако его концепция идеальных типов со своими основными предпосылками, обусловленными общими исходными пунктами «понимающей социологии», не была никогда вполне принята.

Индивидуализирующий метод находит по сравнению с остальными методологическими приемами в настоящее время наименьший отклик. Может быть, это вызвано тем, что его неокантовские представители отказывают общественным наукам в праве на обобщение, и в случае, если они проводят обобщение, включают их в число естественных или номотетических наук. Индивидуализирующий метод отведен лишь истории. Здесь существует абсолютная противоположность между обобщением и индивидуализацией, и вследствие этого ряд проблем отодвигается на задний план или передается, в ущерб науке, забвению.

Марксистский диалектический метод не является методом редукции и подчинения единичного и особого общему. Он исходит из предпосылки зависимости метода от исследуемого объекта и от его сложности. Маркс стремился познать закономерности развития и истории и для этой цели он применял как обобщение, так и элементы типологического метода, стараясь одновременно познать явления, в ре-

зультате своей исключительности и неповторяемости похожие в данное время на специфические, исторические индивиды. Напр. законы капиталистического, товарного производства он не открыл путем индуктивного метода исследования большого количества капиталистических стран и путем познания их общих черт. Он исследовал прежде всего английский капитализм, который он считал самым развитым. Английский капитализм наиболее соответствовал своему понятию, э. з. понятийной конструкции идеального разреза, или среднего уровня определенной общественно-экономической формации. В этом смысле он был в своей исключительности типическим. Одновременно Маркс — особенно в своих исторических трудах — стремился посредством своего диалектического метода и посредством основной сети категорий своего материалистического понимания истории понять и познать те явления, которые в данное время были исторически особенными и исключительными. Именно Маркс дал напр. научное объяснение особого исторического явления, какое представлял собою бонапартизм во Франции. Диалектический метод Маркса был индивидуализирующим в том смысле, что он направлял свое внимание тоже на исследование исторической, и в определенном смысле неповторяемой роли великих личностей истории. Для такого анализа нельзя применить обобщающий метод в его традиционном понимании. Но диалектический метод адекватен и таким явлениям, так как он не является редукционистским, одномерным, и так как он всегда учитывает сложность и многомерность исследуемого объекта. В этом отношении он превосходит другие методы, включая в себя их обоснованные, или проверенные приемы как преодоленные и отмененные моменты.

Summary

Urbánek E.: Disputes concerning Generalizing, Typological and Individualizing Methods

The subject of the present analysis is the dispute among the generalizing, the typological and the individualizing method. In this context, method is conceived as a specific approach to reality which simultaneously involves, explicitly or tacitly, a certain conception of reality itself. In terms of this conception of reality and according to the specificity of the cognitive process as conceived by this or that method, also processes and ways of recognizing, conceiving or explaining reality itself in science are postulated by various advocates of the given method.

The generalizing method is, as a rule, connected with the effort to approach or to reach the level of the successful natural sciences. Generalization is conceived as looking for the general, the common, in a large number of phenomena or cases of the same kind. There is a direct connection between the conception of the generalizing method and that of the philosophy of empiricism, positivism and neopositivism, in the most recent

times also with the logics of science or the analytical theory of science. Older conceptions of the generalizing method lay stress on induction and causality. Comte, Durkheim and Pareto may be classed among the representatives of this line, regardless of various individual differences. With Durkheim, the idea of the necessity of the generalizing method is connected with his specific conception of social facts as things and of the social as a reality *sui generis*. This is why he also applies statistics in identifying the phenomena of collective consciousness and specifies the idea of social types in connection with a particular conception of the normal and the pathologic. This conception of types as nothing in common with the typology of Max Weber's ideal types.

In the neopositivistic line of sociology prevailing in the thirties of the twentieth century, the conception of sociology as a generalizing science of human behaviour, aspiring to proceed in the same way as natural sciences, is connected with the names of G. Lundberg and O. Neurath. Both the model and the practice of the limited empirical sociology of the American type entirely reject wider generalization — rather illogically and at variance with the model of natural sciences; at most, there remains a limited postulate of empirical generalization.

The representatives of contemporary logics or of the analytical theory of science, H. Albert and K. R. Popper, take certain pains to overcome the limited neopositivistic approach and reject methodological naturalism and scientism. The aim of social science is to create the scientific law conceived in the spirit of modern logics of sciences — not as a generalization from a great number of observed phenomena gained by induction but as a scientific law having a general and universal validity if it is established that, under given conditions, the given phenomenon always appears. On the other hand, this is connected with rejecting the historical or evolutionary law. Nevertheless, even with H. Albert and K. Popper there remain residues of the positivistic conception of reality and science; methodology does not depend upon the subject of investigation, being given rather by the logical methodological ideal of science. These authors reject any claims of the methods of the humanities on autonomy and express their conviction that the unity of sciences may be achieved on the basis of the science of human behaviour, the same dictionary and the same grammar of science.

The generalizing method is incapable of perceiving its inner deficiencies and limitations, as well as the hitherto unsolved relation between the general and the individual; it does not solve the problem of subordinating the special to the general, the qualitative to the quantitative.

Max Weber's typological method is based on certain assumptions concerning the intensive and the extensive infinity of human knowledge. This is the source of Max Weber's

methodological relativism. Neither the generalizing nor the individualizing methods are universal. The task of the construction of ideal types is to preserve sociology as a generalizing science and simultaneously to make possible the identification and comprehension of the specific and exceptional character of historically individual phenomena. At the same time, Max Weber strives to preserve the principle of causality by means of his conception of objective possibility and adequate causality. However, his conception of ideal types with its fundamental premises given by the general starting-points of the "understanding sociology" has never been commonly accepted.

In comparison with the other methodological approaches, the individualizing method at present, meets with the least acceptance. This may be caused by the fact that its neo-Kantian representatives practically deny the right of generalization to the social sciences and, in case these generalize, they classify them among the natural or nomothetical sciences. It is only to history that the individualizing method is then reserved. In this respect, there is an absolute contradiction between generalization and individualization which, to the detriment of science, causes a great number of problems to be transferred into the background or doomed to oblivion.

The Marxist dialectical method is not a method of reduction and subordination of the individual and particular to the general. It proceeds from the assumption of the dependence of the method upon the subject under examination and its complexity. Marx attempted to discover evolutionary or historical laws; to this end he used both generalization and elements of the typological method. At the same time, he strived to

uncover the phenomena which at a given time, resemble specific historical individuals by their exceptionality and incapability of repeating themselves. It is not by the inductive method of studying a great number of capitalist countries and by the recognition of their common features that he discovered the laws of the capitalist production of goods. He studied, first of all, the British capitalism he considered as most developed. Capitalism in England most corresponded to his conception, i. e. to the conceptual construction of the ideal cross-section or average of a certain socio-economic formation. In this sense, it was typical in its exceptionality. At the same time, by means of his dialectic method and the basic categorial network of his materialist conception of history, Marx attempted — especially in his historical studies — to grasp and understand those phenomena which were historically specific and exceptional in the given period. It was Marx who presented e. g. the scientific explanation of the particular historical phenomenon of Bonapartism in France. Marx' dialectical method is also individualizing in the sense that he orientates his attention also to studying the historical and, in a certain sense, unrepeatable role of great historical personalities. In such an analysis, it is impossible to use the generalizing method in its traditional conception. The dialectical method, however, not being reductional and one-dimensional but always respecting the complexity and multidimensionality of the subject under examination, may adequately be applied even to phenomena of this kind. In this sense, it is also superior to the other methods, since their justified or verified approaches are involved in it as anachronistic and counteracted moments.